

Słowo wstępne

Rzeźba plenerowa lat 60. i 70. XX wieku była istotnym elementem kultury wizualnej okresu PRL. Realizacje umieszczane w przestrzeni publicznej miały nie tylko zdobić krajobraz, lecz także wspierać edukację artystyczną społeczeństwa, propagować nowoczesne idee estetyczne, budować tożsamość miast. Nie mniej ważnym aspektem tego zjawiska było po prostu stworzenie możliwości pracy artystom. Z czasem wiele z tych dzieł uległo zniszczeniu lub popadło w zapomnienie, a ich ochrona stała się wyzwaniem z punktu widzenia zarówno konserwatorskiego, jak i społecznego.

Niniejszy numer czasopisma „Ochrona Zabytków” poświęcony jest niemal w całości temu wyjątkowemu zjawisku. Inspiracją do skupienia się właśnie na tym zagadnieniu była konferencja naukowa „**Rzeźba plenerowa w Polsce – zjawisko artystyczne lat 60. i 70. XX wieku oraz problematyka ochrony**”, która odbyła się w 15 listopada 2023 roku. Zorganizował ją Narodowy Instytut Dziedzictwa, przy udziale Centrum Rzeźby Polskiej w Orońsku, Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Narodowego Instytutu Architektury i Urbanistyki. Wydarzenie to zgromadziło badaczy, historyków sztuki, konserwatorów oraz pasjonatów, którzy podjęli próbę wszechstronnej analizy tego fenomenu pod kątem historycznym, społecznym i konserwatorskim. Na podstawie części wystąpień powstały artykuły, które prezentujemy w numerze.

Otwiera go tekst **Katarzyny Chrudzimskiej-Uhery**, która analizuje dwie realizacje pomnikowe Władysława Hasióra w kontekście ich wartości niematerialnej. Autorka omawia problematyczną historię i perspektywy ochrony tej twórczości, uwypuklając zarówno jej artystyczną wartość, jak i kontrowersje, które wokół niej narastały. **Sebastian Wicher** z kolei podjął temat rzeźb plenerowych w Białymstoku i próby budowania za ich sprawą wizerunku nowoczesnego miasta w latach 70. XX wieku. Autor bada proces „białostockiego przyspieszenia” – jak określano gwałtowny rozwój Białegostoku – na przykładzie wybranych realizacji artystycznych. Wskazuje przy tym, jak władze wykorzystywały sztukę do kształtowania nowoczesnej tożsamości miasta.

Tematem kolejnego artykułu jest specyfika i przemijający charakter rzeźbiarskiego dziedzictwa powstałego podczas akcji plenerowych w Polsce w okresie PRL. **Bernadeta Stano** pochyla się nad trwałością tych obiektów, a w swojej analizie uwzględnia ideologiczne, artystyczne i społeczne uwarunkowania. Natomiast **Marcin Laberschek** na podstawie zebranego podczas kwerend materiału wyróżnił teoretyczne i praktyczne okoliczności stawiania rzeźb na terenie i w najbliższym otoczeniu fabryk. Związek rzeźb z zakładami przemysłowymi to również temat tekstu **Moniki Koziół-Sumery**, która omawia rezultaty mecenatu państwa oraz współpracy środowisk artystycznych i przemysłowych na przykładzie rzeźb powstałych w Nowej Hucie w latach 60. i 70. XX wieku. Autorka bada procesy społeczne i polityczne, które towarzyszyły tym realizacjom.

Z kolei **Joanna Szymula-Grygiel** opisuje historię Galerii Współczesnej Rzeźby Gdańskiej w parku Oliwskim oraz współczesne wyzwania z nią związane. Omawia też działania służące ochronie i promowaniu tej plenerowej ekspozycji rzeźb. Tekst **Xawerego Stańczyka** koncentruje się natomiast na I Biennale Rzeźby w Metalu, które odbyło się na warszawskiej Woli w 1968 roku. Autor szczegółowo analizuje historię i krytykę tego wydarzenia, opisuje proces rozproszenia i degradacji rzeźb, by na koniec przybliżyć założenia i efekty projektu artystycznego Skwer Rzeźby na

Woli z 2023 roku. Współczesny projekt prezentacji rzeźb powstałych w okresie PRL przedstawiają też **Zofia Ozaist-Zgodzińska** i **Anna Ozaist-Przybyła**. Autorki proponują alternatywne sposoby prezentacji performatywnych rzeźb Jerzego Beresia, które w przestrzeni muzealnej – unieruchomione i pozbawione interakcji z odbiorcą – tracą pełnię znaczenia.

Problematyka ochrony konserwatorskiej stanowi główny wątek tekstów także **Andrzeja Siwka**, który przedstawia to zagadnienie z perspektywy Małopolski, oraz **Marii Dankowskiej** i **Marty Liszewskiej**, które analizują stan zachowania rzeźb w zurbanizowanym krajobrazie. Oba artykuły podejmują zarówno kwestie techniczne, jak i problem wyzwań organizacyjnych związanych z ochroną obiektów tego typu. Tekst Marii Dankowskiej i Marty Liszewskiej dodatkowo wieńczy grupę artykułów dotyczących rzeźby plenerowej i niejako stanowi podsumowanie konferencji, której materiały te były pokłosiem.

Obok tekstów poświęconych rzeźbie plenerowej numer zawiera również artykuły dotyczące innych obszarów ochrony dziedzictwa. W dziale „Badania” publikujemy pracę **Anny Litwin z gronem współautorów**, którzy analizują wyniki wszechstronnych badań warsztatu malarskiego Włodzimierza Tetmajera oraz omawiają techniki i materiały stosowane przez artystę. **Mikalai Plavinski**, **Viktoryia Tarasevich** i **Viktoryia Makouskaya** przedstawiają z kolei wyniki badań archeologicznych prowadzonych na cmentarzyskach w regionie górnej Wilii (północny zachód Białorusi) z drugiej połowy I tysiąclecia. Pracę z zakresu architektury prezentuje zaś **Ben de Vries**. Jego tekst jest próbą przybliżenia specyficznego dziedzictwa, które przez długi czas było utajnione – budowli wojskowych okresu zimnej wojny.

Numer zamyka napisana przez **Jacka Brudnickiego** recenzja książki autorstwa prof. Piotra Ślęzaka zatytułowanej *Utwór konserwatorski w polskim prawie autorskim* – kolejnej z serii „Biblioteka Prawa Ochrony Zabytków”.

Zapraszamy do lektury!

Zespół redakcyjny

Foreword

The visual culture of the communist period was characterized by the presence of outdoor sculpture, a prominent element of the artistic landscape of the 1960s and 1970s. The realizations installed in public spaces were intended to serve multiple purposes, including the decoration of the landscape, the promotion of modern aesthetic ideas, and the development of urban identity. A further, equally significant facet of this phenomenon was the creation of opportunities for artists to work; however, over time, many of these works were destroyed or fell into oblivion, and their preservation became challenging from both a conservation and a social point of view.

This edition of *Ochrona Zabytków* is dedicated almost exclusively to this distinctive phenomenon, drawing inspiration from the academic conference entitled **Rzeźba plenerowa w Polsce – zjawisko artystyczne lat 60. i 70. XX wieku oraz problematyka ochrony** (Outdoor Sculpture in Poland – an artistic phenomenon of the 1960s and 1970s and conservation issues), which was held on 15 November 2023. It was organized by the National Institute of Cultural Heritage, in collaboration with the Centre of Polish Sculpture in Orońsko, the Faculty of Fine Arts – Nicolaus Copernicus University in Toruń and the National Institute of Architecture and Urban Planning. The event brought together researchers, art historians, conservators and enthusiasts who collectively undertook a comprehensive analysis of this phenomenon from a historical, social and conservation perspective. The present edition is based on the conference proceedings, specifically some of the talks delivered by the attendees.

It opens with an article by **Katarzyna Chrudzimska-Uhera**, who analyses two monumental realizations by Władysław Hasiór in the context of their intangible value, discussing the problematic history of this work and perspectives of its protection, highlighting both its artistic value and the controversies that have grown around it. **Sebastian Wicher** explores the subject of outdoor sculptures in Białystok aiming to build an image of a modern city in the 1970s. The author examines the process known as the ‘Białystok Acceleration’, a term denoting the rapid development of the city, using selected artistic creations as illustrative examples. Wicher also demonstrates how the authorities used art to shape the modern identity of the city.

The next article delves into the specificity and transient nature of the sculptural heritage created during open-air actions in Poland during the communist period. **Bernadeta Stano** looks at the permanence of these objects, contextualizing them within ideological, artistic and social frameworks. **Marcin Laberschek** examines the theoretical and practical considerations involved in the erection of sculptures in the immediate vicinity of factories. This analysis is based on the materials he collected during his research. **Monika Koziół-Sumera’s** article discusses the relationship between sculptures and industrial plants, focusing on the outcomes of state patronage and collaboration between the artistic and industrial spheres, using Nowa Huta as a case study for the 1960s and 1970s. Koziół examines the social and political processes that accompanied these creations.

In addressing the subject, **Joanna Szymula-Grygiel** describes the history of the Gallery of Contemporary Gdańsk Sculpture in Oliwa Park and the contemporary challenges it faces. In addition, the text discusses activities aimed at the protection and promotion of this open-air exhibition

of sculptures. **Xawery Stańczyk's** text concentrates on the First Biennial of Sculpture in Metal, which took place in Warsaw's Wola district in 1968. The author analyses in detail the history and criticism of this event, describes the process of dispersal and degradation of the sculptures, and concludes with an account of the assumptions and effects of the 2023 artistic project Skwer Rzeźby na Woli. **Zofia Ozaist-Zgodzińska** and **Anna Ozaist-Przybyła** also present a contemporary project for the presentation of sculptures created during the communist period. The authors propose alternative ways of presenting Jerzy Bereś's performative sculptures, which, when immobilized in the museum space and deprived of interaction with the audience, lose their full meaning.

Preservation is the main theme of the texts by **Andrzej Siwek**, who presents this issue from the perspective of the Małopolska region, while **Maria Dankowska** and **Marta Liszewska** analyse the state of preservation of sculptures in an urban landscape. Both articles address technical issues as well as the organizational challenges related to the preservation of objects of this type. The text by Maria Dankowska and Marta Liszewska may be regarded as a conclusion to the series of articles on outdoor sculpture, and in a sense, may be considered a summary of the conference whose materials were the outcome.

In addition to texts on outdoor sculpture, the issue also contains a variety of articles related to heritage conservation. In the 'Research' section, we present the work of **Anna Litwin** and **her co-authors**, who analyse the results of a comprehensive study of Włodzimierz Tetmajer's craft, discussing the techniques and materials used by the artist. **Mikalai Plavinski, Viktoriya Tarasevich and Viktoriya Makouskaya**, in turn, present the results of archaeological research carried out on cemeteries in the upper Neris region (north-western Belarus) from the second half of the 1st millennium. **Ben de Vries** presents a work on architecture. The text constitutes an endeavour to illuminate a specific heritage that has long been shrouded in secrecy: the military buildings of the Cold War period.

The issue concludes with a review by **Jacek Brudnicki**, of a book written by Prof. Piotr Ślęzak entitled *Utwór konserwatorski w polskim prawie autorskim* (Conservation Work in Polish Copyright Law) from the series *Biblioteka Prawa Ochrony Zabytków*.

We hope you find this edition of interest.

Editorial team